

INNOWACYJNE ROZWIĄZANIA REWITALIZACJI TERENÓW ZDEGRADOWANYCH

CB
iDGP

Publikacja dofinansowana przez

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej w Katowicach

Redaktor naukowy: *dr hab. inż. Jan Skowronek*

Recenzenci:

dr Jan Dulewski

prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof Gasidło

dr Tomáš Ocelka

prof. dr hab. inż. Edward Popiołek

prof. dr hab. Czesława Rosik-Dulewska

dr hab. inż. Jan Skowronek

prof. dr hab. Marek Stanisław Szczepański

dr Leszek Trząski

dr inż. Adam Worsztynowicz

Copyright: Centrum Badań i Dozoru Górnictwa Podziemnego Sp. z o.o. w Lędzinach
Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach

Publikacja dofinansowana przez

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej w Katowicach

Redaktor wydawnictwa: *Janina Demianowicz*

Korekta: zespół

Wydawcy: Centrum Badań i Dozoru Górnictwa Podziemnego Sp. z o.o. w Lędzinach

Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach

Skład i druk: ART 21 Katowice

Nakład: 500 egz.

ISBN 978-83-905712-9-4

Artykuły publikowane w monografii zostały wygłoszone na III Międzynarodowej Konferencji "Innowacyjne rozwiązania rewitalizacji terenów uprzemysłowionych", która odbyła się 7-9 października 2009 r. w Ustroniu.

Poglądy, interpretacje i wnioski prezentowane przez autorów w dofinansowanych przez WFOŚiGW w Katowicach niniejszych materiałach nie mogą być przypisywane WFOŚiGW w Katowicach i nie reprezentują jego polityki.

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Katowicach jest publiczną instytucją finansową, realizującą politykę ekologiczną województwa śląskiego. Realizując swoją misję, Fundusz koncentruje się na:

- wspieraniu działań proekologicznych podejmowanych przez administrację publiczną, przedsiębiorców, instytucje i organizacje pozarządowe
- pozyskiwaniu i zarządzaniu środkami europejskimi ukierunkowanymi na ochronę środowiska i gospodarkę wodną

Honorowy patronat nad konferencją objęli:

MINISTERSTWO GOSPODARKI

Waldemar Pawlak
Wicepremier,
Minister Gospodarki

MINISTERSTWO
ŚRODOWISKA

prof. Maciej Nowicki
Minister Środowiska

Zygmunt Łukaszczyk
Wojewoda Śląski

Śląskie.
Pozytywna energia

Bogusław Śmigielski
Marszałek Województwa Śląskiego

SPIS TREŚCI

1. Społeczne i ekonomiczne aspekty rewitalizacji terenów zdegradowanych i przemysłowych

- 1.1. Rekultywacja terenów przekształconych działalnością górniczą w kopalniach Katowickiego Holdingu Węglowego S.A. – Stanisław Gajos, Wojciech Dygała, Urszula Mieszczak, Sławomir Szwajda 13
- 1.2. Walory antropogeniczne terenów pogórnich a ekorozwój regionów – Elżbieta Pietrzyk-Sokólska 21
- 1.3. Parki przemysłowe – narzędzie rewitalizacji terenów miejskich i przemysłowych – Magdalena Daczyńska 28
- 1.4. Weryfikacja narzędzi zarządzania ryzykiem do oceny popytu na technologie środowiskowe dotyczące rewitalizacji terenów przemysłowych – Włodzimierz A. Sokół 35
- 1.5. Wymiar społeczny procesów rewitalizacji miejsko-przemysłowej – Justyna Gorgoń 44
- 1.6. Akceptacja społeczna prac rekultywacyjnych na terenach przemysłowych na przykładzie Jastrzębia Zdroju – Małgorzata Pawul, Wiktoria Sobczyk 51
- 1.7. Prawne i rynkowe warunki badań, remediacji i rewitalizacji terenów zdegradowanych w Europie Środkowej i Wschodniej – studia przypadków z Polski i Rumunii – Urban Kaiser, Wiktoria Lajter, Emilia Cylwik 59

2. Substancje niebezpieczne na terenach zdegradowanych

- 2.1. Zastosowanie biotestów jako wskaźników zanieczyszczenia gleb – Grażyna Płaza, Katarzyna Gawior, Grzegorz Jawecki-Nałęcz, Rosa Margesin 71
- 2.2. Wpływ parametrów fizykochemicznych na biodegradację 2,4,6 trójnitrotoluenu w gruncie – Katarzyna Moraczewska-Majkut 78
- 2.3. Metody oznaczania wybranych substancji priorytetowych w ocenie jakości środowiska wodnego – badania screeningowe próbek pobranych z terenów województwa śląskiego – Izabela Fulara, Jacek Wypych 85
- 2.4. Zastosowanie testu phytotoxkit™ w ocenie gleb zanieczyszczonych metalami ciężkimi – Czesława Jasiewicz, Agnieszka Baran, Jacek Antonkiewicz 94
- 2.5. Zastosowanie modelowania hydrogeochemicznego do oceny wpływu składowisk odpadów górniczych na środowisko wód podziemnych, na przykładzie CSOG w Knurowie – Katarzyna Samborska, Maciej Terakowski 101
- 2.6. Wykorzystanie brzozy brodawkowej (*Betula Verrucosa*) do wielkoobszarowego monitoringu środowiska wodno – glebowego – Włodzimierz Łukasik 107

3. Technologie oczyszczania terenów zdegradowanych

- 3.1. Zastosowanie węgla brunatnego i traw do chemofitostabilizacji gleb silnie zanieczyszczonych metalami ciężkimi – Jacek Krzyżak 117
- 3.2. Zmiany mobilności arsenu po wprowadzeniu do gleby związków fosforu jako stabilizatorów metali ciężkich – Marta Pogrzeba 126
- 3.3. Wykorzystanie wierzby do celów remediacyjnych i energetycznych na terenach zanieczyszczonych – Jerzy Szdziej, Włodzimierz Łukasik 134
- 3.4. Biodegradacja zastarzałych zanieczyszczeń ropopochodnych z terenów dołów urobkowych – Teresa Steliga, Piotr Jakubowicz 142
- 3.5. Pełnoskalowa remediacja *in situ* węglowodorów chlorowanych przez chemiczną redukcję na uprzemysłowionym terenie Holandii – Andrzej Przepiora, Willem Havermans 151
- 3.6. Remediacja substancji NAPL przez geochemiczną stabilizację *in situ* (ISGS) – Andrzej Przepiora, Jim Mueller 156

4. Rewitalizacja obszarów miejskich i przemysłowych w planowaniu przestrzennym i strategii rozwoju regionalnego	
4.1. Rozwój modelu przekształceń terenów zdegradowanych na przykładzie Międzynarodowej Wystawy Budowlanej w Niemczech – Bartłomiej Buława	163
4.2. Wielowariantowa koncepcja rekultywacji składowiska odpadów przemysłowych i niebezpiecznych Górka w Trzebini – Tomasz Nałęcz, Dariusz Choromański, Wojciech Wołkowicz	171
4.3. Dziedzictwo środowiskowe po zachodnim zagłębiu naftowym (jasielsko-krośnieńskim) – Ewa Jadwiga Lipińska	179
5. Samooczyszczanie środowiska gruntowo – wodnego	
5.1. Znaczenie elementów odnowy biologicznej byłych terenów przemysłowych wobec intensyfikacji zainwestowania. Dylematy procesów rewitalizacji w Zurychu, Szwajcaria – Anna Włodarczyk	189
5.2. Zastosowanie modelu bilansu wodnego zlewni w celu określenia przyczyn zmiany jakości powierzchniowych wód płynących na przykładzie rzeki Kłodnicy – Rafał Ulańczyk	196
5.3. Zbiorniki antropogeniczne Zlewni Kłodnicy. Funkcje i propozycje wykorzystania – Monika Działoszyńska-Wawrzekiewicz	205
6. Sukcesja naturalna na terenach poprzemysłowych	
6.1. Zmiany bioróżnorodności w lasach strefy ochronnej Zakładów Azotowych w Puławach w aspekcie zmniejszającej się antropopresji – Tomasz Staszewski, Piotr Kubiesa, Aldona Uziębło	215
6.2. Zmiany w rzeźbie wyrobisk piasku wydumowego – Aleksandra Szczepańska	224
6.3. Czy spontaniczna kolonizacja zawodnionych niecek osiadania i hałd skały płonnej jest innowacyjnym sposobem rewitalizacji? – Gabriela Woźniak, Edyta Sierka	228

dr inż. Ewa J. Lipińska
Instytut Politechniczny, Zakład Inżynierii Środowiska,
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
ul. Wyspiańskiego 20, 38-400 Krosno
lipinskaewa@interia.pl

Podkarpacki Wojewódzki Inspektor
Ochrony Środowiska
ul. Langiewicza 26, 35-101 Rzeszów
elipinska@wios.rzeszow.pl

4.3. DZIEDZICTWO ŚRODOWISKOWE PO ZACHODNIM ZAGŁĘBIU NAFTOWYM (JASIELSKO-KROŚNIEŃSKIM)

THE ENVIRONMENTAL HERITAGE OF THE WESTERN JASLO-KROSNO PETROLEUM DISTRICT

STRESZCZENIE

Źródłem naturalnej emisji ropy naftowej są obszary, na których występują studnie kopane i studnie wiercone od początków XIX aż do lat trzydziestych XX wieku. Emisje, które stwarzają zagrożenie środowiska powinny być eliminowane na podstawie obowiązujących przepisów. W referacie dokonano przeglądu spółek i koncernów naftowych, które działały na terenie zachodniego zagłębia naftowego (1885-1939). Obraz struktury przemysłu naftowego na tym terenie ułatwi ocenę obecnego wpływu na środowisko dawnej działalności górnictwa i przemysłu naftowego.

Słowa kluczowe: spółki naftowe, dziedzictwo naftowe, ochrona środowiska.

ABSTRACT

Areas are source of emission of natural petroleum, wells drilled take a stand on which and wells drilled in nineteenth century for year thirtieth twentieth century. Emissions which make threat should be eliminate for environment on base of obligatory regulation. It perform review of company in abstract and who acted in the area of western oilfield petroleum concerns (1885-1939). Image of structure of oil industry will facilitate estimate of present influence on this field on environment of old activity of mining industry and oil industry.

Key words: petroleum companies, petroleum heritage, environmental protection.

WSTĘP

W literaturze angielskiej używany jest powszechnie termin *petroleum* (olej skalny – od łacińskiego *petra* – skała i *oleum* – olej), obejmujący ropę naftową, gazy węglowodorowe oraz różne półstałe i stałe mieszaniny związków organicznych o dużej zawartości węglowodorów (asfalt, wosk ziemny). W zależności od kontekstu, termin ten oznacza nieraz tylko ropę naftową lub też ropę i gaz ziemny. W literaturze w języku rosyjskim naturalne substancje organiczne (z wyjątkiem węgla kopalnych), które występują w złożach, w stanie gazowym, ciekłym, stałym lub też są rozproszone względnie zaadsorbowane, nazywa się *naftydami*. Do *naftydów* zalicza się gazy węglowodorowe, kondensaty gazowe, ropy naftowe, naturalne bituminy (bituminy) oraz hydraty węglowodorów gazowych. Taki zakres tego pojęcia odpowiada zatem zakresowi angielskiego terminu *petroleum* w jego szerokim rozumieniu [7].

Przemiany ustrojowe i gospodarcze ostatnich lat powodują deficyt ropy naftowej na wolnym rynku europejskim. Determinuje to powrót do polskich zasobów ropy naftowej w obszarze Karpat fliszowych. O krajowych warunkach występowania i poszukiwania ropy naftowej, pionierskich efektach XIX-wiecznych, pisano już między innymi w [5,10]. W referacie dokonano charakterystyki akt Spółek nafto-

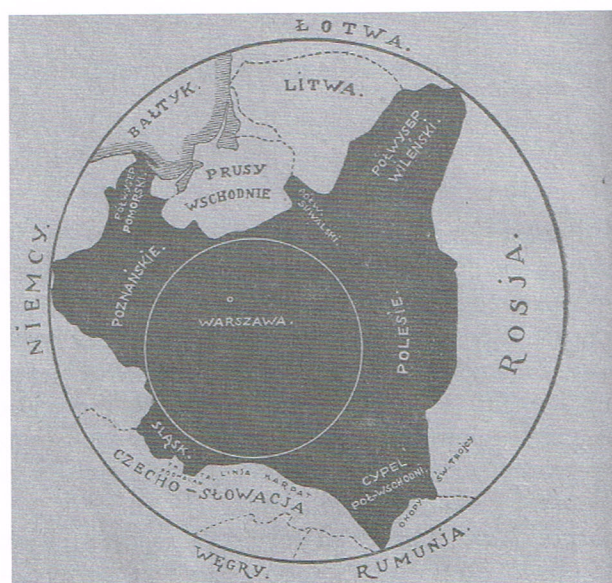
wych dawnego zagłębia zachodniego (jasielsko-krośnieńskiego) oraz zestawienia tabelarycznego tych Spółek, w celu przybliżenia skali rozwoju przemysłu naftowego do lat trzydziestych XX wieku [3]. Dane te mogą być wykorzystane do aktualizowania Rejestru uwalniania i transferu zanieczyszczeń, o którym pisano w [4,11]. Obszary występowania źródeł ropy naftowej na terenach dawnej Galicji to również temat do podjęcia rozmów i współpracy z Ukrainą.

4.3.1. POLSKA W LATACH 1920-1939

Od połowy XVIII wieku Polska jest już w faktycznej zależności od sąsiadów, a w 1795 roku kończy swój byt polityczny. Rys historyczny Galicji i Lodomerii, obszaru obecnie zajmowanego przez Polskę i Ukrainę, przedstawiono w [10]. Zakres tej historii to lata 1753-1918.

Polska po 1918 roku była krajem zwartym i jednolitym. Zarys i kształty naszego kraju były dosyć jednostajne. Prostej linii Karpat przeciwstawiła się silnie wgięta w korpus Polski granica północna i wygięta lekko na zewnątrz granice zachodnia i wschodnia. Znamienne były dla ówczesnego kształtu zatoki, wciśnięte w terytorium Polski, i półwyspy, wybiegające poza zwarte terytorium państwa. W kształcie Polski wyróżniały się dwa ważne strategicznie półwyspy: pomorski i, szerszy od niego, półwysep wileński. Pierwszy wciskał się pomiędzy Niemcy z jednej, a terytorium Gdańska i Prus Wschodnich z drugiej strony. Drugi wchodził klinem pomiędzy Litwę, Łotwę i Rosję, opierając się o Dźwinę. Oba półwyspy były od siebie oddzielone przez terytoria Prus Wschodnich i Litwy, które w postaci głębokiej zatoki zachodziły dość daleko w głąb ziem polskich. Małą wypukłość w granicach Polski tworzyło województwo poznańskie, które wysuwało się ku Niemcom - aż po dolną Odrę. Daleko słabiej występowało ku wschodowi słabe wygięcie granic na obszarze Polesia. Bardziej charakterystycznym był sztucznie wykrojony z ciała Polski półwysep śląski, podobnie jak sztuczny wydawał się wówczas mały półwysep podhalański, który wiąże Tatry z Polską. Ostro wciskał się u źródeł Czeremosza w Rumunię cypel południowo-wschodni Polski, podobnie jak nad Dniestrem wybiegał między Rumunię i Rosję cypel okopów Św. Trójcy. Dziwny się również wydawał ówczesnym leśnikom półwysep suwalski.

Kształty państwa polskiego po 1918 roku wyrażano przez zakreślenie koła, za pomocą trzech najbliższych punktów granicznych (Prusy Wschodnie, Śląsk i Karpaty), promieniem 216 km oraz koła wielkiego promieniem 508 km, za pomocą trzech najdalszych punktów granicznych (województwo poznańskie, Dźwina, źródła Czeremoszu); między tymi dwoma kołami leżał nieregularny wielobok o kilkudziesięciu bokach, wyobrażający Polskę. Środek koła mniejszego leżał koło Zwoleń (między Radomiem a Kazimierzem), środek koła wielkiego znajdował się koło Janowa Podlaskiego. Między Brześciem nad Bugiem a Radomiem znajdowały się najbardziej centralnie położone obszary Polski. Kształt Polski po 1918 roku podobny był do kształtu starej Rzeczypospolitej Polskiej sprzed rozbiorów; nie ulegało jednak wątpliwości, że był to kształt niekorzystny (rysunek 1). Wybrane dane statystyczne zawarto w tabeli 1.

Rysunek 1. Kształt Polski w 1927 roku [2]

Ogólna długość odcinków granicy wynosiła 5397 km. Z tego: od wschodu – Rosja (Z.S.R.R. - Rosja Europejska) 1407 km (w tym Białoruś 665 km; Ukraina 605 km); od południowego wschodu – Rumunia 336 km, od południa i południo-zachodu – Czechosłowacja 917 km; od północy – obszar wolnego miasta Gdańska (150 km), Prusy Wschodnie (607 km) i Litwa (465 km); od północnego wschodu – Łotwa 109 km. Granica morska – od Helu do Kolibek wynosiła 40 km, wybrzeże polskie – od Piesnicy do Helu – 61 km.

Dróg o twardej nawierzchni w 1936 roku było 59 500 km, czyli na każde 100 km² powierzchni 15,3 km. Najgorzej wyposażone w drogi były województwa wschodnie (4,9 km na 100 km² powierzchni), natomiast Śląsk posiadał 53,3 km na 100 km² powierzchni.

Linie kolejowe w 1936 roku w Polsce wynosiły 20 059 km, co stanowiło na 100 km² powierzchni przeciętnie 5,2 km. Najwięcej kolei miał Śląsk (18,6 km na 100 km²), Pomorze (11,4 km na 100 km²), poznańskie (10,1 km na 100 km²) - najmniej miało Polesie (2,8 km), Nowogródzyczna (3,1 km), Wołyń (3,4 km) i Wileńszczyzna (3,7 km na 100 km²).

W 1927 roku Polska zajmowała w świecie ósme miejsce w produkcji ropy naftowej (miejsce 5 w produkcji węgla kamiennego). W wyniku produkcji górniczej, w latach 1935 i 1936, wydobyto około 512 000 ton ropy naftowej przy zatrudnieniu 9 400 robotników [1,2].

Tabela 1. Podział administracyjny, powierzchnia i ludność Rzeczypospolitej Polskiej [2,8]

Podział administracyjny				Powierzchnia w km ²	Stan ludności 30.09.1921 roku			
Województwa	Powiaty	Miasta	Gminy wiejskie		Ogółem	Miasta	Gminy wiejskie	
M. st. Warszawa	Centralne	-	1	-	121	936	936	-
1. warszawskie		23	55	290	29 310	2112	443	1670
2. łódzkie		14	40	234	19 034	2251	832	1418
3. kieleckie		16	35	312	25 736	2536	567	1969
4. lubelskie		20	32	281	31 160	2088	349	1739
5. białostockie	15	47	181	32 637	1305	310	995	
6. poznańskie	Zachod- nie	38	118	3038	26 603	1960	671	1289
7. pomorskie		20	31	1350	16386	933	225	708
8. śląskie		12	17	414	4234	1125	231	894
9. krakowskie	Południo- we	24	50	1917	17 448	1992	457	1535
10. lwowskie		28	60	2203	27024	2718	593	2125
11. stanisławowskie		16	29	906	18 368	1349	246	1103
12. tarnopolskie		17	35	1076	16 240	1429	204	1225
13. wileńskie	Wschodnie	8	15	112	28 409	984	166	818
14. nowogródzkie		7	16	95	23 046	822	98	724
15. poleskie		9	28	118	42 278	881	150	731
16. wołyńskie		9	32	95	30 294	1438	205	1233
RAZEM		276	641	12 622	388 328	27 177	6683	20 176

4.3.2. JEDNOSTKI USTROJOWE PRZEMYSŁU NAFTOWEGO LAT 1885-1939

Przemysł naftowy stanowił od początków swego powstania przedmiot poważnych zainteresowań oraz badań naukowych. Bazą źródłową były i są akta spółek naftowych i towarzystw akcyjnych. Częste reorganizacje spółek naftowych to również zmiany właścicieli akt. Akta, które stanowiły, w chwili reorganizacji przedsiębiorstwa, żywą sukcesję dla spadkobiercy przetrwały zwykle aż do następnej reorganizacji. Akta martwej sukcesji i nieprzydatne do dalszej działalności niszczały albo ulegały likwidacji.

Zniszczeniu lub likwidacji uległy akta bardzo licznych spółek naftowych działających w tak zwanym okresie galicyjskim, czyli przed 1914 rokiem. Spółki, które przetrwały pierwszą wojnę światową, kontynuowały lub wznawiały działalność po 1918 roku. W okresie 1918-1920 dokonywały reorganizacji, przegrupowań oraz zmian prawno-ustrojowych, zachowując dokumentację prawno-majątkową. W latach dwudziestych i trzydziestych okresu międzywojennego następowały dalsze reorganizacje, likwidacje lub podporządkowywanie słabszych jednostek przemysłu naftowego silniejszym. Fuzja szeregu z nich

na rzecz jednej silniejszej spółki najczęściej oznaczała koniec istnienia akt spółek sfuzjowanych. Ich akta, które stawały się członkami nowych ugrupowań w postaci koncernów, syndykatów czy grup, chociaż w stanie szczytkowym, przetrwały okres reorganizacji. Traktowane w pewnej części jako baza wyjściowa dla nowej działalności zjednoczeń, często stanowiły też priora spraw kontynuowanych przez ich administrację. Przetrwały u nowych gospodarzy, często do 1939 roku. Na przykład w stanie szczytkowym lub fragmentarycznym zachowały się akta spółek zjednoczonych w koncernach „Premier”, „Dąbrowa” i w Grupie „Małopolska”.

Akta spółek naftowych przeżywały również wstrząsy i zniszczenia wskutek niezwyklej wydarzeń, jakie przyniosła druga wojna światowa. Już w pierwszym okresie okupacji Niemcy wykazywali żywe zainteresowanie archiwami naftowymi, które przystosowywali do swoich potrzeb. Objęli kontrolą archiwa wszystkich przedsiębiorstw naftowych w Polsce i podporządkowali je jednej administracji niemieckiej*. Klęski Niemców na wschodzie i przeniesienie działań wojennych na teren Generalnej Guberni spowodowały olbrzymi chaos w archiwach naftowych. W drugiej połowie 1944 roku i w styczniu 1945 roku Niemcy ewakuowali archiwa naftowe na Ziemię Zachodnie należące do Rzeszy. Wywiezione przez Niemców akta znalazły się bez żadnej opieki i uległy zniszczeniu, rozproszeniu lub przemieszaniu z różnymi aktami obcych przedsiębiorstw. W 1947 roku część akt wywiezionych przez Niemców została rewindykowana. Były to wymieszane ze sobą akta urzędów górniczych, instytutów i różnych przedsiębiorstw naftowych, zostały rozszeregowane na pojedyncze zespoły, uporządkowane i zinwentaryzowane. Zbiór inwentarzy akt spółek naftowych umożliwia badaczom zorientowanie się w ilości, jakości i wartości ocalałych akt naftowych, będących bazą źródłową do zbadania wielu problemów związanych z dziejami przemysłu naftowego na terenie zachodniego zagłębia naftowego (jasielsko-krośnieńskiego) [6].

4.3.3. ORGANIZACJA SPÓŁEK NAFTOWYCH W POLSCE (1885-1939)

Spółki naftowe, których akta objęto inwentarzami, działały na terenie zachodniego zagłębia naftowego, czyli jasielsko-krośnieńskiego. Niektóre z nich prowadziły działalność również na terenie wschodniego zagłębia naftowego.

Przeważająca większość spółek naftowych rozpoczęła działalność w okresie międzywojennym, pomiędzy 1918 a 1939 rokiem. Tylko nieliczne z nich, jak Galicyjskie Gwarectwo Naftowe „Harkłowa”, Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne, Société Française des Pétroles de Potok powstały w wyniku zmian ustrojowych dokonujących się po pierwszej wojnie światowej w przemyśle naftowym i miały poprzedników, których działalność sięgała czasów galicyjskich. Przedmiot działania spółek naftowych określały statuty organizacyjne. W pełnym ujęciu zadań ustalanych w aktach prawnych działalność ta obejmowała nabywanie i eksploatację terenów naftowych i kopalń, udział w terenach i kopalniach innych przedsiębiorców, prowadzenie przemysłu rafineryjnego i innych przemysłów związanych z przemysłem naftowym, nabywanie udziałów *brutto*** i *zbywanie tych udziałów innym przedsiębiorstwom naftowym, nabywanie udziałów w spółkach o podobnym zakresie działania, zakładanie i finansowanie takich spółek, przedsięwzięcie czynności handlowych związanych ze zbytem surowców i produktów naftowych**** [5] oraz inne czynności przewidziane dla niektórych tylko przedsiębiorstw.

Podstawy prawne tworzenia spółek regulowały ustawy i rozporządzenia z lat 1906, 1915, 1926, 1928, 1934 i 1935.

Wśród spółek, których akta objęto inwentarzami, występują zarówno formy, które należały do największych w Polsce, jak i mniejsze, ale dobrze zorganizowane i mające pewną funkcję w przemyśle naftowym, a obok nich drobne samodzielne spółki i jednostkowe przedsiębiorstwa naftowe. Duże firmy naftowe należały do kapitału zagranicznego, oprócz spółki „Pionier” i firmy „Polmin”. Kapitał zagraniczny występował na terenie Polski w okresie międzywojennym często anonimowo, a zakładane lub kontrolowane przez niego spółki były rejestrowane w Polsce jako krajowe. Często zakładały one nowe spółki dla prowadzenia przedsiębiorstw naftowych lub przedsiębiorstw przemysłów pomocniczych. Przykładem holdingowych powiązań jest spółka Naftowe Towarzystwo Akcyjne.

* Beskiden Erdöl G.G., a następnie Karpathen ÖA.G.

** Nabywanie udziałów w produkcji brutto ropy i gazów, wyrażonych w procentach całej produkcji. Wysokość nakładów ustalali kontrahenci w kontraktach naftowych.

*** Według tekstów statutów spółek naftowych.

Kapitał zagraniczny prowadził swoje operacje finansowe również za pomocą banków, w których głównymi udziałowcami były owe zagraniczne spółki holdingowe. Bank, lub jego imienny przedstawiciel, występował jako założyciel spółki. Tak powstała Zachodnio-Małopolska Akcyjna Spółka Naftowa i Gazowa. Spółki naftowe mające siedzibę w kraju, a podporządkowane nadzorczym spółkom zagranicznym, podlegały administracyjnie bezpośrednio zarządom tych spółek. Zarządy miały swoją wewnętrzną organizację ustaloną statutami, zgodnie z obowiązującymi w tym zakresie przepisami ustaw. Podległe im w kraju spółki miały tutaj swoje zarządy oraz organa wykonawcze, zorganizowane zgodnie ze swoimi statutami, które opierały się na przepisach ustaw i rozporządzeń krajowych. Zarządy spółek zagranicznych miały swoich bezpośrednich przedstawicieli w Polsce, tak zwanych administratorów delegowanych, urzędujących w Polsce.

Na terenie zachodniego zagłębia naftowego po pierwszej wojnie światowej ugruntował swoje wpływy głównie kapitał austriacki, a ponadto międzynarodowy kapitał angielski, francuski, belgijski, amerykański. Działały tutaj następujące firmy zagraniczne: Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne dawniej Bergheim i Mac Garvey w Mariampolu (Galizische Karpathen – Petroleum Actiengesellschaft vormals Bergheim u. Mac Garvey In Mariampol), L'Omniun des Gaz et Pétroles w Paryżu, Crédit Général des Pétroles**** w Paryżu, Société Française des Pétroles de Małopolska w Paryżu (Małopolska Francuska Spółka Naftowa), Société Française des Pétroles „Premier” w Paryżu („Premier” Francuska Spółka Naftowa), Société des Pétroles de „Grabownica” w Roubaix (Spółka Naftowa „Grabownica”), Galicyjskie Gwarectwo Naftowe „Harkłowa” (Galizische Naphta – Gewerkschaft „Harkłowa”). W powyższym wykazie nie uwzględniono innych zagranicznych firm, czy ugrupowań finansowych, posiadających wpływy na stosunki w przemyśle naftowym w Polsce, ponieważ ich akta nie zachowały się***** [6,8].

W miarę nasilania się wpływów kapitałów zagranicznych na przemysł naftowy w Polsce, oraz w miarę wzrostu centralizacji kapitałów, coraz większa liczba krajowych spółek naftowych popadała w zależność finansową od firm zagranicznych. W wyniku centralizacji kapitałów i interesów wielkich firm naftowych następowały fuzje spółek słabszych ze spółkami silniejszymi, połączone z wykreśleniem spółek wyłączonych z rejestru handlowego. Fuzje przeprowadziły na przykład takie spółki jak Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne i Naftowy Przemysł Małopolski. Wyższą formą centralizacji kapitału były syndykaty, koncerny, grupy. Głównie tego rodzaju ugrupowania spółek naftowych, z którymi związane są akta zinwentaryzowanych zespołów to Koncern naftowy „Dąbrowa”, Koncern „Premier” oraz „Małopolska” Grupa Francuskich Towarzystw Naftowych, Przemysłowych i Handlowych w Polsce.

Zjednoczone w koncernach i grupach spółki krajowe traciły niezależność administracyjną i ekonomiczną, zachowując osobowość prawną. Wśród kontrolowanych przez firmę zagraniczną spółek krajowych zwykle była jedna spółka wiodąca, w gestii której leżało przeprowadzanie operacji finansowych w stosunku do kapitału kontrolowanych spółek. W jej gestii było głównie nabywanie akcji spółek słabszych, stopniowe przejmowanie ich majątku, regulowanie stosunków prawnych i majątkowych. Do takich wiodących spółek, znanych z zespołów akt, należało między innymi Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne, początkowo „Verdatok”, a następnie Naftowy Przemysł Małopolski, Spółka „Premier”, Koncern Naftowy „Dąbrowa” Spółka z o.o.

W wyniku wielostronnych transakcji majątkowych i operacji finansowych, które zostały przeprowadzone po pierwszej wojnie światowej, w ramach polskiego przemysłu naftowego, powstały nowe ugrupowania prawno-ekonomiczne. W tych nowych uwarunkowaniach uczestniczyły czynnie i biernie wyżej wymienione spółki zagraniczne i krajowe. Ugrupowania prawno-ekonomiczne kształtowały się następująco [6]:

1. Lata 1920-1928. Spółka Crédit Général des Pétroles posiada w Polsce spółki filialne lub przez siebie kontrolowane, między innymi: a) „Verdatok” Naftowo-Przemysłowa Spółka z o.o., b) Naftowy Przemysł Małopolski Spółka z o.o., c) „Jasiołka” Spółka Naftowa i Gazowa z o.o., d) Zachodnio-Małopolska Akcyjna Spółka Naftowa i Gazowa, e) Spółka Akcyjna „Nafta”. W tym okresie całkowitą kontrolę nad wymienionymi wyżej spółkami przejmują od Crédit Général des Pétroles spółka Société Française des Pétroles de Małopolska. Dla wzmożenia kontroli nad działalnością podporządkowanych spółek naftowych powstaje około 1926 roku koncern pod nazwą Grupa Towarzystw Naftowych „Premier” i Naftowy Przemysł Małopolski, w skład którego weszły również wyżej wymienione spółki.

**** Nie podaje się tłumaczenia nazwy na język polski z powodu braku obowiązującego urzędowo brzmienia w języku polskim.

***** Materiały dotyczące stosunków finansowych francuskich towarzystw naftowych (Crédit Gén. des Pétroles, Société Franç. de Małopolska) z Polską znajdują się w Archives Nationales w Paryżu zesp. Centrala Ministerstwa Finansów, Podseria F 30 sygn. 1034, 1919-1930. Informacja B. Pełki – „Archeion” 50 (1969), s. 263.

2. Lata 1920-1928. Spółka francuska Société des Pétroles de „Dąbrowa”, reprezentowana w Polsce przez Koncern Naftowy „Dąbrowa” Spółka z o.o., podporządkowuje sobie liczne spółki naftowe, między innymi: a) Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne, b) Société Française des Pétroles de Potok Spółka z o.o. (Francuska Spółka Naftowa Potok), c) Société des Pétroles de Wańkowa Spółka z o.o. (Spółka Naftowa Wańkowa), d) Zachodnie Zagłębie Naftowe Spółka z o.o. Najsilniejsza spośród wymienionych spółek – Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne przeprowadza fuzję szeregu spółek, wymienionych w akcie organizacyjnym zespołu Koncern Naftowy „Dąbrowa”. W wyniku negocjacji, przeprowadzonych w latach 1927-1928 pomiędzy Société des Pétroles de „Dąbrowa” a spółką Crédit Général des Pétroles, ta ostatnia przejmuje spółki naftowe w Polsce należące do Société des Pétroles de „Dąbrowa”.

3. Lata 1928-1939. Société Française des Pétroles de Małopolska przejmuje od spółki Crédit Général des Pétroles jej interesy naftowe w Polsce. W wyniku tego Société Française des Pétroles de Małopolska kontroluje teraz wszystkie spółki wykazane w punkcie 1 i 2. W 1928 roku Société Française des Pétroles de Małopolska zjednoczyła wszystkie kontrolowane przez siebie spółki naftowe. Powstała grupa pod nazwą „Małopolska” Grupa Francuskich Towarzystw Naftowych, Przemysłowych i Handlowych w Polsce. W skład Grupy „Małopolska” weszły wszystkie spółki naftowe wymienione w punkcie 1 i 2. Nastąpiła unifikacja administracji kopalń i zakładów pomocniczych stanowiących własność spółek naftowych należących do Grupy „Małopolska”.

Nowa forma ustrojowa spółek naftowych wprowadziła zmiany stosunku pomiędzy spółkami krajowymi a spółkami nadzorczymi za granicą. Nie ma teraz bezpośredniej podległości zarządów spółek kontrolowanych od zarządu spółki nadzorczej, ponieważ wszelkie uprawnienia w zakresie zarządzania w stosunku do spółek krajowych i ich przedsiębiorstw przejmują krajowe centrale administracyjne i one są bezpośrednio podległe zarządom spółek nadzorczych. Na tych samych zasadach została zorganizowana we Lwowie centrala administracyjna Grupy „Małopolska”.

Tabela 2. Spółki naftowe zjednoczone w koncernach [3,6]

Lp.	Nazwa spółki naftowej	Lata działalności
I. Spółki naftowe zjednoczone w Koncernie „Premier”		
1.	„Verdatok” Naftowo-Przemysłowa Spółka z o.o. („Verdatok” Société Pétrolière Industrielle à resp. Lim.) we Lwowie, Dykcja Kopalń w Polance Karol	[1910-1917] 1920-1928
2.	Naftowy Przemysł Małopolski Spółka z o.o. (L’ Industrie Pétrolière de Małopolska, Société à resp. Lim.) we Lwowie, Dykcja Kopalń w Polance Karol	[1916-1920] 1921-1929
3.	Zachodnio-Małopolska Akcyjna Spółka Naftowa i Gazowa w Krakowie, Dykcja Kopalń w Polance Karol	[1920-1922] 1923-1929
4.	„Jasiołka” Spółka Naftowo-Gazowa z o.o. we Lwowie, Dykcja Kopalń w Polance Karol	[1920-1923] 1924-1929
5.	Spółka Akcyjna „Nafta” we Lwowie, Dykcja Kopalń w Równem	[1889-1908] 1921-1929
6.	Galicyjskie Gwarectwo Naftowe „Harkłowa” (Galizische Naphta-Gewerkschaft „Harkłowa” we Lwowie, Zarząd Kopalń w Harkłowej	1895-1929
II. Spółki naftowe zjednoczone w Koncernie „Dąbrowa”		
1.	Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne, dawniej Bergheim i Mac Garvey (Galizische Karpathen-Petroleum Aktiengesellschaft, vormals Bergheim u. Mac Garvey in Mariampol, Grubendirektion in Krosno) w Mariampolu, Dykcja Kopalń w Krośnie	[1885-1905] 1906-1922 [1923]
2.	Koncern Naftowy „Dąbrowa” Spółka z o.o. we Lwowie, Dykcja Kopalń w Krośnie	[1888-1919] 1920-1928
3.	Zachodnie Zagłębie Naftowe Spółka z o.o. we Lwowie, Kopalnie w Kobylance i Dominikowicach	[1889-1902] 1911-1924
4.	Société Française des Pétroles de Potok Spółka z o.o. (Francuska Spółka Naftowa Potok) we Lwowie, Zarząd Kopalń w Krośnie	[1892-1905] 1913-1926 [1927-1928]
5.	Société Française des Pétroles de Wańkowa Spółka z o.o. (Spółka Naftowa Wańkowa) we Lwowie, Dykcja Kopalń w Wańkowej	[1893] 1920-1928

III. Spółki naftowe zjednoczone w Grupie „Małopolska”		
1.	Société Française des Pétroles de Małopolska, L' administrateur Délégué (Francuska Spółka Naftowa Małopolska, Administrator Delegowany w Polsce)	[1919] 1920-1925
2.	„Małopolska” Grupa Francuskich Towarzystw Naftowych, Przemysłowych i Handlowych w Polsce, Dyrekcja Kopalń Sektora Zachodniego	[1888-1927] 1928-1939
3.	Warsztaty i odlewnia Naftowego Przemysłu Małopolskiego dawniej „Tepege” w Krośnie	[1920-1927] 1928-1939
4.	Galicyskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne, dawniej Bergheim i Mac Garvey, Spółka Akcyjna, Rafineria Nafty w Jedliczu	1931
5.	Galicyskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne, dawniej Bergheim i Mac Garvey, Spółka Akcyjna, Rafineria w Gliniku Mariampolskim	[1887-1922] 1928-1939
6.	Galicyskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne, dawniej Bergheim i Mac Garvey, Spółka Akcyjna, Fabryka Maszyn i Narzędzi Wiertniczych w Gliniku Mariampolskim	[1922-1927] 1928-1939
7.	Warsztaty Mechaniczne i Odlewnia Żelaza w Polance Karol	[1922-1927] 1928-1938
8.	„Petrolea” Akcyjne Towarzystwo dla Przemysłu Oleju Skalnego we Lwowie, Oddział Tłocznio-ropny w Krośnie	1928-1939
9.	„Karpaty” Sprzedaż Produktów Naftowych Spółka z o.o. we Lwowie, Oddział w Krośnie	1930-1939
10.	Galicyskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne we Lwowie, Magazyn Centralny w Krośnie	1937-1939
11.	„Polanka Karol” Cegielnia i Fabryka WYROBÓW Glinianych Spółka z o.o. w Polance Karol	[1915-1927] 1928-1938
12.	„Sylbiry” Spółka z o.o. we Lwowie, Kierownictwo Ruchu w Polance Karol	1933-1937 [1938]
13.	Zakłady Spółek Elektrycznych Grupy „Małopolska” (grupa zespołów)	[1924-1927] 1928-1931 [1932-1939]
14.	„Małopolska” Grupa Francuskich Towarzystw Naftowych, Przemysłowych i Handlowych w Polsce, Dyrekcja Kopalń Sektora Zachodniego w Wańkowej	1928-1939

Tabela 3. Samodzielne spółki naftowe i jednostkowe przedsiębiorstwa naftowe [6]

Lp.	Nazwa spółki naftowej	Lata działalności
1.	„Polmin” Państwowa Fabryka Olejów Mineralnych we Lwowie, Zarząd Gazociągów w Jaśle	[1921-1926] 1930-1939
2.	Galicyskie Towarzystwo Naftowe „Galicja” Spółka Akcyjna (Galizische Naphta A.G. „Galicja”) w Drohobyczu	1912-1939
3.	„Standard-Nobel” Spółka Akcyjna w Warszawie, Kopalnia „Standard” w Starej Wsi	1931
4.	„Vacuum Oil Company” Spółka Akcyjna w Czechowicach	1934-1939
5.	„Pionier” Spółka Akcyjna dla Poszukiwania i Wydobywania Mineralów Bitumicznych we Lwowie	[1894-1927] 1928-1939
6.	Syndykat Przemysłu Naftowego Spółka z o.o. we Lwowie	1929-1933
7.	Syndykat Gazowy Zachodnio-Małopolskiego Zagłębia Naftowego w Krośnie	[1919-1921] 1924-1928
8.	Spółka Akcyjna dla Przemysłu Naftowego i Gazów Ziarnych we Lwowie	1920-1925
9.	„Grabownica” Towarzystwo Wiertnicze Spółka z o.o. we Lwowie, Dyrekcja Kopalń w Sanoku	[1902-1911] 1913-1939
10.	„Ropita” Przedsiębiorstwo Naftowe Spółka z o.o. w Krakowie, Zarząd Kopalń w harkłowej	[1920] 1921-1939
11.	Przedstawicielstwo Belgijskiej Spółki Akcyjnej „Nafta Borysławska” Spółka Akcyjna w Krośnie	1930

Działające w kraju samodzielne spółki naftowe organizowały się na zasadach ustalonych w ustawach i rozporządzeniach krajowych. Zarządy spółek miały zwykle siedzibę w większych ośrodkach przemysłowych, w terenie działały dyrekcje lub zarządy kopalń. Dotyczyło to również spółek kontrolowanych przez kapitał zagraniczny, a wpisanych do rejestrów handlowych w Polsce. Zarządy spółek krajowych podlegały nadal bezpośrednio zarządom spółek macierzystych za granicą. W działalności przedsiębiorstw operacyjnych samodzielnych spółek wyróżnić można kilka podstawowych działów, typowych dla przedsiębiorstw naftowych. Są to działy: administracyjny, personalny, terenowy, kopalniany (wiertnictwo, eksploatacja ropy i gazu, obrót ropą), buchalteria, materiałowy, gospodarczy. Temu podziałowi zadań nie odpowiadała jednak, prawie w żadnym przedsiębiorstwie, struktura organizacyjna. Administracja była jedno- lub dwukomórkowa, nieliczny personel dzielił pomiędzy siebie funkcje według umownego porządku. W mniejszych przedsiębiorstwach naftowych zarząd firmy i kierownictwo kopalni reprezentował sam właściciel przedsiębiorstwa i często sam, lub z pomocą jednego lub dwóch pracowników, wykonywał podstawowe funkcje. W tabeli 2 przedstawiono spółki naftowe zjednoczone w koncernach [3,6], a w tabeli 3 samodzielne spółki i jednostkowe przedsiębiorstwa naftowe.

PODSUMOWANIE

Współpraca międzyregionalna to ważny cel polityki Unii Europejskiej. W polityce skutecznej współpracy Polski i Ukrainy czynnikiem determinującym współpracę powinny być obszary występowania złóż ropy naftowej, eksploatowanej w XIX i na początku XX wieku. Temat ten jest ważny również z punktu widzenia eliminacji, a raczej eksponowania potencjalnych źródeł niekontrolowanego wycieku ropy naftowej - jako unikatowego w skali światowej środowiskowego zjawiska naturalnego. Jest to również dziedzictwo techniczne na tych obszarach i należy miejsca te zinwentaryzować by aktualizować dane o środowisku (między innymi w krajowym rejestrze uwalniania i transferu zanieczyszczeń [4]). Szansę na nawiązanie współpracy regionalnej należy dostrzegać w strefach: bezpieczeństwa energetycznego, zapobiegania sytuacjom nadzwyczajnym i likwidowania ich skutków, współpracy na obszarach przygranicznych (ochrona wód powierzchniowych i podziemnych, ochrona gleby, zapobieganie emisjom zanieczyszczeń).*****

LITERATURA

- [1] Hoppen M., L.Huszczka (red.): *Kalendarz leśny informacyjny na rok 1939*. Rok wydawnictwa XIV. Wydawnictwo Oddziału Wileńskiego Związku Zawodowego Leśników w Rzeczypospolitej Polskiej, Wilno 1927.
- [2] Hoppen M., W.Grzegorzewski, L. Chociłowski (red.): *Kalendarz leśny informacyjny na rok 1927*. Rok wydawnictwa II. Wydawnictwo Oddziału Wileńskiego Związku Zawodowego Leśników w Rzeczypospolitej Polskiej, Wilno 1927.
- [3] Lipińska E.J.: *Spółki naftowe zachodniego zagłębia naftowego zjednoczone w Koncernach „Premier” i „Dąbrowa” (1885-1935)*, „Prawo i Środowisko” 2009, 3 (59).
- [4] Lipińska E.J.: *Rejestry uwalniania i transferu zanieczyszczeń na szczeblu gminnym*. VIII Międzynarodowe Forum Gospodarki Odpadami „Kompleksowe zarządzanie gospodarką odpadami”, PZLiTS Oddział Wielkopolski, Poznań 2009.
- [5] Lipińska E.J.: *Tereny zdegradowane ropopochodnymi w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin*, w: *Rekultywacja i rewitalizacja terenów zdegradowanych*, (red.) G. Malina, PZLiTS Oddział Wielkopolski, Poznań 2008.
- [6] Materiał archiwalny znajduje się w zbiorach autorki.
- [7] Molenda J.: *Gaz ziemny. Paliwo i surowiec*, Wyd. Naukowo-Techniczne, Warszawa 1996.
- [8] Rocznik Statystyki Polskiej na rok 1924. Rocznik Ministerstwa Skarbu za 1924 rok.
- [9] Rymar M.: *Budowa galicyjskiej kolei transwersalnej a rozwój gospodarczy oraz kulturowy Polski i Ukrainy*, w: *Stosunki gospodarcze Polski i Ukrainy: szanse i wyzwania* Redakcja naukowa, (red.) A.Podraza, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2008.
- [10] Rymar S.: *Początki działalności wydobywczej ropy naftowej na terenach dawnej Galicji – wpływ na stan ochrony środowiska i w współpracę w zakresie dziedzictwa kulturowego*, w: *Stosunki gospodarcze Polski i Ukrainy: szanse i wyzwania*, (red.) A.Podraza, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2008.
- [11] Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska, t.j.Dz.U. 2008 r. nr 25, poz. 150.

***** Praca finansowana w latach 2007-2010 ze środków MNiSW.